

02 KONCEPT KVALITY ŽIVOTA (WELLBEING)

Dosažení kvality života patří mezi cíle, o které jedinec i celá společnost usiluje – politici diskutují o tom, že by se tento tzv. wellbeing mohl stát jedním z kritérií, jakýmsi indikátorem rozvoje. Kvalita života v sobě zahrnuje nemateriální aspekty, například úroveň vzdělání nebo vztahy mezi lidmi, které ale v klasických ukazatelích růstu nejsou dostatečně zahrnuty. Toto hledisko by mohlo odklonit ekonomický systém od trajektorie stále se zvyšujících nároků na materiální (přírodní) zdroje, čímž by se omezily i další negativní dopady výroby.

1. O CO JDE

Z pojmů, které se v ekonomice v současnosti nově prosazují, je na prvním místě koncept kvality života, tzv. well being – je důležitý jak z hlediska společnosti (systémový pohled), tak i z hlediska jednotlivce. V systémové rovině představuje šanci na změnu ekonomiky s její představou o nutnosti soustavného růstu, který je hybnou silou jak výroby, tak také spotřeby. Vize či představa kvalitního, smysluplného života založeného více na vztazích, vzdělanosti a „spotřebě“ kulturních statků by také z individuálního hlediska mohla pomoci při uvědoměném formování uspokojivého, a přitom odpovědného, udržitelného životního stylu.

Pojem **kvalita života** ve stručnosti znamená, že v obou případech (z úhlu pohledu systému i jednotlivce) je v centru pozornosti člověk, ne pouze prosperita samotné ekonomiky. To představuje určitý bod obratu v myšlení: již ne člověk jako prvek ekonomického systému, ale ekonomika podřízená člověku, rozvoji potřeb souvisejících s kvalitou jeho života. V poslední době s tímto konceptem začínají počítat politici na různých úrovních.¹ Důraz na kvalitu života se následně promítá do posuzování výsledků či dopadů ekonomiky, a její efektivity – objevují se snahy změnit způsoby hodnocení „úspěšnosti“ ekonomiky a společenského systému jako takového.² Dosažená úroveň kvality života je pak posuzována pomocí relevantních indikátorů, a tyto

¹ „... koncept kvality života představuje možnost, jak zjistit, přispívá-li naplňování cílů veřejných politik skutečně k větší spokojenosti obyvatel. Zhodnocení kvality života se neobejde bez využití subjektivních indikátorů, tedy způsobů vnímání různých lidí či skupin obyvatel, ke kterému bývá veřejná správa často nedůvěřivá“ Viz Maussen a kol. (2018). Shrnutí závěrečných zpráv expertních skupin pro identifikaci relevantních indikátorů kvality života v ČR. Odbor udržitelného rozvoje, Úřad vlády ČR. [Dostupné online](#).

² Koncept kvality života se používá jako „...vodítko pro hodnocení stavu společnosti, a potažmo i jako jednoho z vodítek pro politické rozhodování. Jde o to, přispět k posunu důrazu od měření stavu společnosti měřítkem ekonomické produkce k měření kvality života lidí. Mj. jde o nahrazení měření celkové produkce na základě HDP měřením příjmu a spotřeby z perspektivy domácností a měření bohatství z hlediska zdrojů pro udržitelný rozvoj. Doplnují se významná mimoekonomická (netržní) hlediska (např. dostupnost volným časem).“ Zdroj: [Maussen, J. a kol. \(2018\)](#).

kvalitativní ukazatele se mohou stát jedním z nástrojů systémové změny.³ V tomto přístupu se klade důraz na procesy „zdola“ – úvahy tedy vychází od jednotlivce, jeho snahy o to, vést kvalitní, dlouhodobě uspokojivý život, což se pak promítá i do nově definovaného „blahobytu“ společnosti jako celku. Kvalitativní přístup k posuzování „blahobytu“ společnosti je ale zatím podstatně méně vědecky podložen; teorie potřeb, které by jej měly popisovat, jsou nejednoznačné,⁴ a využití tohoto pohledu pro tvorbu politik je teprve v začátcích. To nám však nebrání přemýšlet o něm v individuální rovině.

2. KDE JE PROBLÉM (VZTAH K UR)

V každodenním životě naplňujeme různé potřeby podle toho, za jak důležité je považujeme. Základní hierarchii potřeb vymezil Maslow⁵ tak, že za výchozí považoval potřeby fyziologické, které musí být naplněny nejdříve, až teprve potom přicházejí na řadu například potřeby společenské či kulturní. V nich se pak projevují odlišnosti každodenního života i dlouhodobých cílů jednotlivce – jeho životního stylu. „Vyšší“ potřeby jsou důležité pro každého člověka, a spolu s tím, jak společnost bohatne, můžeme do nich investovat více, protože základní potřeby jsou naplňovány víceméně samozřejmě. Aby uspokojování „vyšších potřeb“ bylo smysluplné, musí být ovšem soustavně kultivovány.⁶ Tato **Maslowova pyramida potřeb** je však dnes považována za do jisté míry matoucí, neboť je (mylně) spojena s určitou nutností jejich naplnění, a to v pořadí jejich „potřebnosti“.⁷

V Maslowově pyramidě jsou materiální potřeby vyjádřeny v prvních dvou stupních; „vyšší“ potřeby ovšem významně přispívají ke kvalitě života a podobně také souvisejí se **životním stylem**. To ale dokonce nestačí: v tomto pojetí seberealizace chybí spirituální potřeby – ty, které nelze samozřejmě zahrnout například pod „osobní pohodu“ či

3 Mederly, P., Topercer, J., & Nováček, P. (2004). Indikátory kvality života a udržitelného rozvoje: Kvantitativní, vícerozměrný a variantní přístup. UK FSV CESES.

4 Jackson, T., Jager, W., & Stagl, S. (2004). Beyond insatiability: needs theory, consumption and sustainability. ESRC Sustainable Technologies Programme Working Paper Series, 2. [Dostupné online](#), str. 16–20

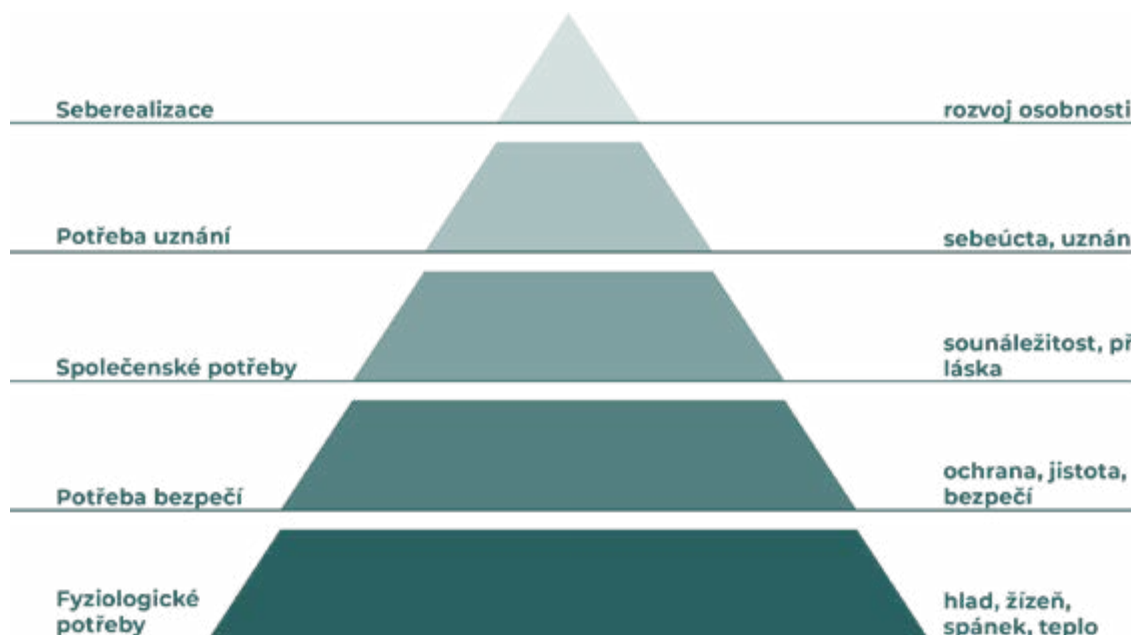
5 Maslow, A.H. (1943). „A theory of human motivation“. *Psychological Review*. 50 (4): 370–96. [doi: 10.1037/h0054346](#)

6 Z pohledu Maslowa jsou materiální potřeby nezbytné k tomu, aby člověk mohl naplňovat potřeby „vyšší“. Toto pojetí je dnes již kritizováno z hlediska hierarchie potřeb i pro svou příliš individualistickou, společenské problémy ignorující povahu. Paradoxem moderních společností pak je, že naplnění základních potřeb nevede k otevření prostoru pro naplnění „vyšších“ potřeb, ale k přesycení jinými pseudo-potřebami. Projevuje se tak neznalost či nedostatečná orientace v příležitostech, které moderní svět a jeho produkty nabízejí, a zahlcení těmito nereflexovanými možnostmi. Pokud člověk své možnosti nezná a nedokáže je využít k naplnění svého osobního potenciálu, může se snadno stát jejich otrokem. Viz též Sokol, Jan. Volný čas jako rizikový faktor. Praha, 2006. [Dostupné online](#). Okruhy lidských potřeb popsané Maslowem však jsou i nadále diskutovány, a pracuje se s nimi jako s určitými antropologickými konstantami.

7 Novější autoři pracují spíše s konceptem blahobytu, který poskytuje větší interpretační volnost. Například Amartya Sen nespojuje blahobytnost pouze s úrovní příjmů, důraz klade na svobody nebo „schopnosti“, jimiž vládne jednatel, a které ovlivňují jeho společenské „funkce“. Tento tzv. funkční blahobytnost je v moderních společnostech vyjádřen mj. symbolickými vlastnostmi výrobků – takovými, jež hrají zásadní roli při formování sociální identity, zajištění společenských rolí a udržování sociální soudržnosti. Viz Sen, A. (1993). Capability and well-being. In Martha Craven Nussbaum; Amartya Sen The quality of life (Studies in development economics, s. 30–65). Clarendon Press; New York: Oxford University Press.

rozvoj osobnosti, jsou ale právě jedním z cílů vzdělávání.⁸ I tyto aspekty lze považovat za součást životního stylu, protože mohou významně ovlivnit kvalitu života a následně i spotřební chování i jeho udržitelnost. Místo Maslowovy pyramidy se tak často hovoří o **matici Manfreda Max-Neefa**, méně známém systému, který však vyjadřuje vztah mezi zajištěním základních potřeb lidí (existenciální potřeby) a hodnotovou škálou, jejímiž nejvyššími stupni je tvorba, identita a lidská svoboda.⁹

Obrázek. 1: Maslowova pyramida potřeb

3. JAK SE NA TO PŘIŠLO

Žijeme ve společnosti, kde „pravidla hry“ do značné míry určuje **ekonomický systém**, jehož vývoj podmiňuje požadavek neustálého růstu. **Kvantitativní ukazatele růstu ekonomiky** ukazují na „zdraví“ ekonomického systému a dovolují například srovnávat „lépe prosperující společnosti“ s těmi, které na tom nejsou tak dobře. Pro tuto růstovou ekonomiku je spotřeba důležitou hybnou silou; příjmy a výdaje domácností jsou těsně spojeny s hodnocením ekonomické prosperity – tvoří přibližně 2/3 jejího základního

8 Pro jejich naplnění je nutné nejen vytvořit určité společenské prostředí, ale také soustavně kultivovat individuální předpoklady výchovou, pěstovat tak pro ně „živnou půdu“ (například prostřednictvím rozvíjení vztahu k umění, kreativních schopností, empatie pro druhé a mimolidské bytosti, nebo vnímavosti pro prvky transcendence). Viz např. Říčan, P. (2006). Spiritualita jako klíč k osobnosti a lidským vztahům. Československá psychologie, 50(2), 119.

9 Základní informaci + další zdroje nezbytné k pochopení matice Manfreda Max-Neefa lze nalézt na [Wikipedii](#).

ukazatele, **hrubého domácího produktu** (HDP).¹⁰ Tento ukazatel se postupně stal základem pro posuzování „zdraví“ ekonomického systému, i když takové hodnocení nemusí vypovídat o skutečné prosperitě společnosti, ve smyslu zdárného rozvoje jednotlivých lidí a zlepšování vztahů mezi nimi. Koncept **kvality života** by mohl optiku přenastavit – nešlo by již o prosperitu a růst systému, ale zlepšování podmínek pro všestranný rozvoj jednotlivce (více viz pojem **Kvalita života** na Enviwiki).

4. PRAKTICKÉ POUŽITÍ POJMU V SOUČASNOSTI

Růstový model ekonomiky má značné environmentální, ale i sociální negativní dopady. Lidé tak přemýšlejí, jak je snížit – na tom je založena myšlenka oddělení křivky hospodářského růstu od dosažení vysoké úrovně kvality života (tzv. **decoupling** – viz obr. 1). O něm hovoří též principy, z nichž vychází cíl SDG 12: ekonomika má naplňovat lidské potřeby, současně mají být ale omezeny negativní vlivy na životní prostředí vznikající například při využívání přírodních zdrojů, nebo ve výrobě, užívání/provozu a likvidaci výrobků po skončení jejich životnosti. Přitom se ovšem často přehnaně spoléhá na technologický pokrok a předpisy či jiné další nástroje, které by neomezený rozvoj ekonomiky uvedly do tzv. **planetárních mezí**. K dosažení spokojenosti většiny populace, přitom s malými dopady na prostředí a lidské vztahy, ovšem taková opatření nestačí. Pokud bychom totiž snížení dopadů výroby na přírodu ponechali pouze na zlepšování technologických vlastností výrobků a zajištění úspor (především energií a materiálů), mohly by se nám nepříznivé vlivy vrátit v podobě tzv. **indukce spotřeby (rebound efekt, Jevonsův paradox**¹¹) – uvolněný „prostor“, například snížené spotřeby energie a zdrojů, bývá ihned „zaplněn“, protože si lidé mohou dovolit vlastnit více výrobků a/nebo je používat s vyšší intenzitou.

¹⁰ Celkové výdaje na spotřební zboží a služby tvoří zhruba dvě třetiny HDP. Zahrnují výdaje na služby, výdaje na zboží krátkodobé spotřeby a výdaje na zboží dlouhodobé spotřeby:

Výdaje na služby tvoří více než jednu polovinu celkových výdajů na spotřebu. Jsou poměrně stabilní částí, a jejich procentní zastoupení má v delším časovém horizontu vzestupnou tendenci. Patří sem zejména výdaje na nájemné a další služby domácnostem (elektrina, plyn,..), výdaje na zdravotní péči a na dopravu.

Nákupy zboží krátkodobé spotřeby představují méně než jednu třetinu celkových výdajů domácností na spotřební zboží a služby. Rostou v meziročním srovnání rychleji než výdaje na služby. Tempo růstu se zvyšuje v obdobích expanze a oslabuje v obdobích recese. Hlavní součástí tvoří zejména výdaje za potraviny, oblečení, benzín. Výdaje na služby a na zboží krátkodobé spotřeby jsou úzce svázané s růstem důchodů a většinou rostou i klesají zároveň. Některé výdaje na služby a zboží krátkodobé spotřeby se však s poklesem důchodů nesnižují - jedná se o nezbytné výdaje, tzv. necessities.

Výdaje na nákup zboží dlouhodobé spotřeby tvoří pouze jednu osminu spotřebních výdajů, ale jedná se o nejvolatilnější položku. Jsou vysoce citlivé na změny hospodářského cyklu – rapidně vzrůstají v období expanze, v období recese dramaticky klesají. Stejně jako předchozí dvě součásti spotřebních výdajů, i výdaje na nákup zboží dlouhodobé spotřeby odrážejí vývoj příjmů domácností. Zároveň citlivě reagují na změny úrokových sazeb. ... Zboží dlouhodobé spotřeby zahrnuje mimo jiné osobní automobily, nábytek, či elektroniku. Zdroj: **Slovník ekonomických ukazatelů**.

¹¹ Základní informaci a další zdroje nezbytné k pochopení Jevonsova paradoxu lze nalézt na **Wikipedii**.

Obrázek 2: Decoupling dle IRP, UNEP (2011, str. 5)

International Resource Panel, UNEP. (2011). Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. UNEP/Earthprint. [Dostupné online](#) str. 5; viz též statistické informace [zde](#).

ODDĚLENÍ KŘIVEK KVALITY ŽIVOTA (A EKONOMICKÝCH AKTIVIT) OD SPOTŘEBY ZDROJŮ A ENVIRONMENTÁLNÍCH DOPADŮ

Účinný decoupling by tak musel v praxi znamenat, že by docházelo nejen ke **kvantitativnímu omezení spotřeby**, ale především k její **kvalitativní proměně** – snahy o dosažení blahobytu by byly přesměrovány do jiných, méně zatěžujících oblastí. Lidé by pak mohli i nadále investovat svůj kapitál do uspokojení svých potřeb a zájmů (nedošlo by ke snížení výdajů v této oblasti), tyto potřeby a zájmy však by byly uspokojeny nejen jinými (lepšími, úspornějšími) výrobky, ale také jinými způsoby, tedy nemateriálně (například kulturou nebo určitými službami). K tomu by byly zapotřebí hlubší změny ve společnosti jako takové, které by se také promítly do spotřebních zvyklostí každého jednotlivce. Muselo by dojít k proměně vzorců chování a životního stylu, a změnit se i celková kultura společnosti. K této změně již dochází, a jedním z nástrojů, jak ji podpořit, je právě vzdělání.

5. CO SE V TÉ VĚCI DĚLÁ

Kvalita života se postupně stává kritériem pro hodnocení stavu společnosti, a tedy i jedním z vodítek pro politické rozhodování. Toto hledisko přijaly i strategické dokumenty ČR¹² a stalo se tak i jedním ze zřetelů, které sleduje činnost státní správy. Aby byl tento „blahobyt“ uchopitelný (mohla s ním pracovat především státní správa), je rozčleněn do několika oblastí – pro každou z nich pak existují indikátory pro jeho sledování, „měření“, viz [tabulka 1](#) v rámci pojmu **Kvalita života** (podrobně zpracovaného na Enviwiki). Kromě toho, že tento pojem odráží **materiální podmínky** blahobytu, většina aspektů kvality života na materiálním základě spočívá pouze zprostředkovaně. Tyto ukazatele kvality života ovlivňuje nejvíce **životní styl**; mohou být více či méně

12 Viz [Maussen, J. a kol. \(2018\)](#).

regulovány činností státní správy – avšak bez aktivního využití možností, které jsou takto vytvořeny, většinou ze strany samotných občanů, nebude dopad jejich opatření velký. Z hlediska jedince jsou materiální podmínky sice nezbytným předpokladem pro formování životního stylu, avšak záleží opět na tom, jak jsou využity. Do většiny aspektů kvality života se promítají poměrně málo.

6. CO MŮŽE UDELAT JEDNOTLIVEC

Pojem well-being odkazuje k tomu, že ne všechny hodnoty, které mezi sebou směňujeme, jsou převoditelné na finance, přitom si však jejich prostřednictvím můžeme působit srovnatelné blaho. Taky se někdy tento pojem překládá jako blaho-byt, a znamená mimo jiné, že ve společnosti funguje celá řada aktivit, které mají ekonomickou povahu, nejsou však spojeny s peněžními transakcemi. Je to péče o děti, domácnost, nebo sousedská výpomoc, kde práce přináší „rozvoj“ či odměnu, již nelze vyčíslit penězi. Tato činnost tak není započítána do našeho „národního produktu“ (a tedy se do rozvojových strategií ekonomiky na národní i mezinárodní úrovni příliš neprosadila) – avšak my bychom ji do svého života měli začlenit určitě, přikládat jí odpovídající hodnotu. Kdyby tak učinili všichni občané dobrovolně, nebo v důsledku vnějších okolností, musel by se pravděpodobně změnit i způsob uvažování o tom, co je zdrojem společenského blahobytu.

To, co se obecně pokládá za kvalitní život, se odráží v **životním stylu** jednotlivců, kterým vyjadřují svůj celkový postoj ke světu, včetně vztahu k užívání materiálních předmětů denní a dlouhodobé potřeby. Spotřební chování je pak projevem životního stylu.

7. VYUŽITÍ VE VÝUCE

Koncept *kvality života* má zásadní význam především pro výchovu/vzdělání – přímo se dotýká naplnění individuálních potřeb i způsobu, jakým si každý člověk stanovuje své životní cíle. Souvisí s **životním stylem**, kterým vyjadřuje svou představu dobrého života; na něm závisí jeho každodenní **spotřebitelské chování** a rozhodování. Tyto koncepty mohou sloužit k tomu, abychom dokázali plánovat běžné aktivity i dlouhodobé cíle v oblasti spotřeby, při současném omezení jejich nepříznivých dopadů. Otevírají také četné možnosti **pozitivní motivace**; to je velmi důležité, protože motivace negativní (například přenášení odpovědnosti za stav světa na ty, kteří k němu dosud vědomě nepřispěli) může být kontraproduktivní – psychicky odolní jedinci problém vytěsní, a ty méně odolné může poškodit.

Vzdělání by tedy mělo vést děti/žáky/studenty k tomu, aby o svůj každodenní život pečovali v dlouhodobém horizontu; přitom by měli dokázat:

1. Zamyslet nad vlastními potřebami. Maslowova pyramida ukazuje hierarchii potřeb od základních, psychologických, až po nejvyšší potřeby životního naplnění. V každé z těchto vrstev se ovšem mohou objevit „potřeby“ zbytné nebo dokonce falešné, kterých se člověk může vzdát,

a přitom bude dokonce spokojenější. O svých potřebách můžeme přemýšlet naopak také v souvislosti s hodnotami – viz [matice Manfreda Max-Neefa](#), a na tomto základě posuzovat svá spotřební a jiná rozhodnutí. Nebo lze uvažovat čistě o snižování dopadů – takto byla vytvořena pyramida uvedená v pracovních listech (viz níže).

2. Utvářet životní styl, který by vedl ke skutečné kvalitě života – naplnění lidského potenciálu každého člověka. Žáci/studenti by se měli umět zamyslet nad svými cíli z hlediska dlouhodobého. Co očekávají od života, co by chtěli například v budoucnosti odkázat (slovně nebo materiálně) svým vnoučatům?

Podstatnou součástí tohoto přístupu je rozvinout aktivní a pozitivně orientovaný **vztah k budoucnosti**. Budoucnost není to, co se nám přihodí, přičemž si ji můžeme pouze zpříjemnit vlastnictvím předmětů a využíváním služeb. O budoucnosti je nutné umět přemýšlet (generovat vize), hodnotit míru jejich uskutečnitelnosti, plánovat a posuzovat nezbytné předpoklady úspěchu, a nakonec ji realizovat. To vše ve vztahu k určité „smysluplnosti“ života jako takového ¹³, i každého jednotlivého rozhodování či jednání v jeho rámci. Naopak nedostatek aktivního přístupu a nespokojenost se stavem vlastního života může být spouštěčem patologického konzumu – který léčí frustrace z nezamýšlené každodennosti. Ve smyslu vytváření pozitivních vizí budoucnosti má značný potenciál umělecké vzdělávání a využití umění: pomáhá generovat vize a rozvinout vztah k budoucnosti.

8. JAK SI VYHODNOTIT, ŽE POSTUPUJI DOBŘE

Své chování pak dle těchto kodexů můžeme posuzovat. Uvědomělé formování životního stylu je ovšem složitější a budou se mu věnovat následující kapitoly.

Obrázek 3: Pyramida udržitelných nákupů dle Sarah Lazarovic

¹³ V rámci oblasti blahobytu č. 11: „osobní pohoda“ je důležitým indikátorem kvality života tzv. eudaimonická pohoda (aspekt smysluplnosti života), viz [Maussen, J. a kol. \(2018\)](#).

9. ZDROJE

Další zdroje jsou dostupné v textu [Kvalita života](#) na Enviwiki.